

Процесуальні засоби встановлення правоприпиняючих юридичних фактів

Коструба А. В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного і трудового
права Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського*

Активний розвиток механізмів захисту та охорони прав і законних інтересів учасників правових відносин на законодавчому рівні формує потребу в їх науковому осмисленні з метою встановлення подальших шляхів вдосконалення і формування конкретних рекомендацій та пропозицій для їх покращення. Так, один з найстаріших способів захисту прав суб'єктів права — судовий захист, який постійно перебуває в процесі вдосконалення, також потребує вивчення крізь призму законодавчих нововведень та наукових розробок у сфері юриспруденції. Цікавим з точки зору процесу правореалізації є питання процесуального встановлення правоприпиняючих юридичних фактів у правових відносинах, яке до цих пір не розглядалося в аспекті правоприпинення як наслідку зазначених юридичних фактів. Ці обставини надають окресленій проблематиці актуальності та формують науково-практичний інтерес до її дослідження.

Питання встановлення юридичних фактів процесуальними засобами доказування розглядалося в працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Є. В. Васьковський, Г. В. Кикоть, В. В. Комаров, В. В. Масюк, С. А. Параскевова, Т. В. Руда, Д. М. Сібільов, А. М. Твердохліб, С. А. Шейфер та ін.

Метою статті є аналіз процесуальних засобів встановлення правоприпиняючих юридичних фактів та їх ролі в процесі доказування та вирішення юридичних конфліктів.

Основною підставою звернення учасників правових відносин до суду є необхідність вирішення юридичного конфлікту, що існує між ними. Як правило, такі конфлікти виникають внаслідок неоднакового розуміння декількома учасниками правовідносин одних і тих самих обставин дійсності та їх юридичних наслідків, що створює перешкоди в правореалізації та правильному спрацьовуванні механізмів правового регулювання. У зв'язку з цим суду доводиться використовувати різні юридичні прийоми та підходи для встановлення цих обставин і визначення їхньої правової природи та наслідків.

Умовно кажучи, необхідність встановлювати правоприпиняючі юридичні факти у правовідносинах виникає, коли: а) норма, в якій закріплена правова модель факту, не дозволяє чітко визначити її властивості і наслідки; б) сторона правовідносин не визнає ту чи іншу властивість чи наслідок правоприпиняючого юридичного факту.

Варто зазначити, що конфлікт, як вдало визначила Т. В. Худойкіна, є протиборством сторін з інтересами, що суперечать один одному, при цьому мають юридичний характер чи хоча б один елемент (суб'єкти, об'єкт, суб'єктивна сторона (мотивація), об'єктивна сторона) юридичного характеру і обов'язково завершується юридичним способом, тобто є таким, що юридизується [1, с. 18].

Слід погодитися, що завжди процес перетворення ймовірного знання в достовірне буде супроводжуватися такою логічною операцією, як доведення. Процес доведення передбачає використання різних методів пізнання. Зокрема, будучи ступенями пізнання категорії аналізу і синтезу, причини і наслідку, сутності і явища, загального і окремого, тотожності і відмінності, дають змогу встановити об'єктивну [2, с. 67] або формальну істину залежно від особливостей процесу.

Процес встановлення правоприпиняючих юридичних фактів у вузькому значенні, на нашу думку, пов'язаний не тільки з пошуково-інформаційною діяльністю. Йому багато в чому притаманний аналітичний характер. Саме в ході аналізу норм чинного законодавства України можна стверджувати про наявність чи відсутність у кожному окремому випадку правоприпиняючого факту й визначити необхідність його встановлення для розкриття істини. Діяльність учасників правовідносин, направлена на встановлення правоприпиняючих юридичних фактів, не зводиться до пошуку юридичних фактів і інформування одне одного про них. Адже сам процес пошуку істини, реальності супроводжується аналізом ситуації, норм права, окремих дій, наслідків, які вони спричиняють чи можуть спричинити, тощо.

Встановлення не є автономним процесом і не відбувається само по собі, тому для його здійснення потрібна участь людини, як правило, спеціального суб'єкта, який має необхідні теоретичні знання та практичні навички для розкриття істини. Сама необхідність зняття інформаційної невизначеності щодо обставин конкретної ситуації, яка потребує офіційної констатації або владного втручання, вимагає діяльності компетентних органів з отримання, фіксації, накопичення, зберігання, опрацювання, оцінки та використання відповідної інформації [3, с. 131]. В іншому разі кожен учасник правовідносин може трактувати юридичні факти і їх властивості по-своєму, що зупинить механізм правового регулювання і призведе до неможливості досягнення його мети. У сучасних правових системах, як правило, суб'єктом, який наділений правом встановлювати юридичні факти, є суд.

Ще за часів Римської імперії передбачалося, що у певних випадках особа може звернутися до судді та довести перед державною офіційною особою, що той або інший факт дійсно мав місце, але документи про такий факт втрачено. Ці факти називали юридичними, бо лише за їх наявності в особи виникають юридичні права. Встановлення таких юридичних фактів держава завжди доручала не окремо взятій людині, а суду як спеціалізованій державній установі, завданням якої є дослідження на підставі доказів тих чи інших фактів, що мають юридичне значення [4, с. 172].

На сьогодні встановлення юридичних фактів регулюється процесуальним правом, проте судові рішення має юридичне значення і для застосування норм матеріального права. Більше того, при встановленні юридичних фактів судом останній покладає в основу матеріальне право, оскільки сторони доводять наявність або відсутність реальних подій, а тому і юридичний їх бік, який регулюється матеріальним правом. Процесуальне право в такому разі є певним порядком, процедурою встановлення істини у справі.

Отже, до засобів аналітично-пошукового встановлення правоприпиняючих юридичних фактів можна віднести: доказування (в суді), науково-правову експертизу як окремий спосіб встановлення та тлумачення норми права і умов договору.

Юридичні факти встановлюються в ході розгляду справи в суді з приводу спору про право. Хоча в такому разі предметом спору будуть дії особи і судові рішення, спрямоване на зобов'язання особи вчинити певні дії або утриматися від них. Проте дія такого роду «встановлення юридичних фактів», по-перше, буде мати лише процесуальне значення, по-друге, — обмежуватися лише дією щодо судового спору між тими самими сторонами, між якими в першій справі були встановлені. Загальноприйнятим є твердження, за яким юридичні факти не можуть існувати в неоформленому вигляді. Таке існування ускладнює процес їх встановлення та доказування. Відповідно — ставить під сумнів законність настання правових наслідків та обґрунтованість їх подальшої дії [5, с. 84].

Отже, процес встановлення юридичних фактів тісно пов'язаний з процесом доказування, а точніше — результатом доказування є встановлення юридичних фактів судом. Доказуванням є з'ясування зв'язків між явищем, фактом і його наслідком. Ці зв'язки мають об'єктивний характер, вони існують незалежно від того, пізнані вони чи ні, незалежно від волі осіб, які здійснюють доказування. У процесі доказування вони виявляються, пізнаються, дозволяють переконатися у істинності того чи іншого припущення. Засобом такого переконання є докази. [6, с. 48]. Доказування всіх необхідних обставин дозволяє дати їм юридичну оцінку (кваліфікацію) — визнати чи не визнати за ними властивості юридичного факту (юридичного складу) [7, с. 12]. Є. В. Васьковський вважав, що доказування в процесуальному значенні

визначалося як встановлення правильності тверджень сторін перед компетентним судом у передбаченій законом формі. М. С. Шикарян розумів під доказуванням діяльність, спрямовану на встановлення обставин справи за допомогою судових доказів [8, с. 78]. Процес доказування є невід’ємною складовою судочинства — саме від нього залежить майбутнє вирішення справи. У процесі доказування відіграє надзвичайно важливу роль, адже без нього суд не зміг би встановити об’єктивну істину у справі, а отже — правильно її вирішити, застосувавши необхідні норми права [9, с. 166].

Процес доказування має свої особливості, які відрізняють його від інших засобів встановлення правоприпиняючих юридичних фактів. В основі будь-якого доказування лежить процес пізнання [8, с. 79]. Цікавою є, зокрема, точка зору науковців на розуміння фактичних даних у судовому процесі. Так, у ч. 1 ст. 69 КАСУ, в якій закріплено поняття доказів, зазначено, що доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення осіб, які беруть участь у справі, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [10]. На сьогодні це питання є дискусійним, проте для дослідження правоприпиняючих юридичних фактів у матеріальному праві воно має важливе значення, оскільки стоїть на стику матеріальної і процесуальної сторони проблеми. Так, В. Дорохов, полемізуючи з опонентами, зазначав, що фактичними даними є набуті із законних джерел відомості про факти, а не власне факти й обставини.

«Фактичні дані та відомості про факти не тотожні ані юридично, ані граматично. Говорячи про «фактичні дані», законодавець мав на увазі не відомості про факти, а власне факти», — завзято заперечував інший дослідник проблеми доказування Р. Рахунок [11, с. 30].

Не маючи за мету вступити в спір науковців процесуального права, ми лише зробимо декілька висновків, які стосуються досліджуваного нами питання. Процесуальне право як самостійна галузь права передбачає існування певних юридичних фактів [12], які входять до предмета процесуального права, а тому безпосередньо не вкладаються в межі досліджуваної нами проблеми. Проте зв’язок між матеріальним і процесуальним правом у цьому випадку виникає внаслідок доказування обставин, які мали місце в матеріальних правовідносинах і які можуть змінитися після вирішення справи процесуальними засобами. Можна сказати, що за допомогою обставин, які дійсно мали місце в об’єктивній реальності, доводиться наявність або відсутність інших обставин. У процесі доказування сторони наводять як доводи юридичні факти, тобто обставини дійсності (дії і події), які мали юридичні наслідки. Проте обставини, що не мали юридичних наслідків, також можуть використовуватися для доказування. Кінцевим етапом процесу доказування є встановлення правоприпиняючого юридичного факту, перетворення ймовірного

знання у достовірне, а процес «перетворення» відбувається за посередництвом судового рішення. Певною мірою обґрунтовує таку позицію і думка С. А. Шейфера, згідно з якою факт слід трактувати як продукт пізнавальної діяльності, знання, достовірність якого доведена [13, с. 13]. При цьому слід пам'ятати, що суд не створює право, він його лише захищає. Водночас суд може тлумачити зміст правочинів на вимогу однієї або обох сторін правочину, що оформлюється рішенням суду (ст. 213 ЦКУ) [14]. Сторони, які звернулися до суду, не можуть разом стверджувати про наявність або відсутність тих чи інших правоприпиняючих фактів, на встановлення яких спрямований процес. Їх визнання буде означати підтримання позивачем позову і згода відповідача з вимогами позивача, що виключає спір, а обставини, з якими погоджуються обидві сторони, не потребують доведення. Водночас кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених законодавством [15, с. 139].

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що судовий процес виникає внаслідок спору про право й спрямований на захист чи відновлення вже порушеного права. У зв'язку з цим рішення суду є цікавим для матеріального права з точки зору юридичних фактів тим, що підтверджує наявність або відсутність певних юридичних фактів, встановлених у ході вирішення справи, які будуть мати преюдиціальний характер у майбутньому. Суд встановлює наявність або відсутність правоприпиняючих юридичних фактів, які мали місце у відносинах між сторонами, й оформлює це визнання судовим рішенням. Тому судові рішення з точки зору теорії юридичних фактів має таке значення: а) у своєму рішенні (мотивувальній частині) суд встановлює наявність певних юридичних фактів. Так дотримується законодавча вимога про те, що результати дослідження судових доказів та їх оцінки повинні відображатись у мотивувальній частині судового рішення [16, с. 138]; б) судові рішення саме може бути правоприпиняючим юридичним фактом. Крім того, вважаємо, що в ході судового розгляду суд не тільки встановлює юридичні факти, але й визначає їх властивості. Таким чином, доказування в процесі відбувається шляхом встановлення чи підтвердження юридичних фактів у межах правовідносин як юридичних фактів і причинно-наслідкових зв'язків між цими юридичними фактами. Щодо важливості ролі юридичних фактів як доказів, то вона може бути різною, оскільки доказ може бути пов'язаний з однією з основних обставин предмета доказування, або з кількома, або ж з усіма обставинами справи, але саме суддя остаточно вирішує питання про належність і допустимість засобів доказування [17, с. 35].

У зв'язку з цим можна зробити висновок, що встановленням правоприпиняючих юридичних фактів у позовному провадженні є підтвердження наявності чи відсутності юридичних фактів і причинно-наслідкових зв'язків між

ними. Встановленням правопріпінюючих юридичних фактів в судовому процесі є доведення наявності чи відсутності системи юридичних фактів у межах відносин з приводу визначеного предмета між суб'єктами права, причинно-наслідкових зв'язків між ними, які в кінцевому результаті приводять до припинення прав, обов'язків та (або) правовідносин.

Використана література:

1. *Параскевова С. А.* Определение гражданско-правового конфликта // Гражданское право. — 2006. — № 3. — С. 17–21.
2. *Коновалова В. О.* Юридична психологія : підручник. — [2-ге вид., перероб. і доп.] / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. — Х. : Право, 2008. — 240 с.
3. *Бочаров Д.* Щодо потреби загальнотеоретичного дослідження проблем юридичного доказування // Право України. — 2002. — № 5. — С. 131–133.
4. *Ясинок М.* Встановлення фактів, що мають юридичне значення // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 11. — С. 172–174.
5. *Солодовник Л.* Способи фіксації юридичних фактів у трудовому праві // Право України. — 2002. — № 5. — С. 84–89.
6. *Ніколенко Л.* Поняття судових доказів у господарському процесі // Право України. — 2003. — № 9. — С. 48–52.
7. *Кикоть Г. В.* Юридичні факти в системі правовідносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. — К., 2006. — 19 с.
8. *Фарковець М.* Поняття та особливості доказів і доказування у цивільному процесі // Юридичний журнал. — 2006. — № 5 (47). — С. 78–81.
9. *Руда Т. В.* Поняття і зміст процесу доказування в цивільному судочинстві США та України: порівняльний аспект // Вісник господарського судочинства. — 2008. — № 5. — С. 166–172.
10. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 35–36, 37. — Ст. 446 (із змінами).
11. *Бочаров Д.* Поняття «фактичні дані» у теорії доказування : проблеми тлумачення // Вісник прокуратури. — 2002. — № 2 (14). — С. 29–32.
12. *Твердохліб А. М.* Рішення й ухвали суду як юридичні факти // Проблеми законності : Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. — Вип. 57. — С. 65–70.
13. *Шейфер С. А.* Понятие доказательства: спорные вопросы теории // Государство и право. — 2008. — № 3. — С. 12–21.
14. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради. — 2003. — №№ 40–44. — Ст. 356 (із змінами).
15. *Сібільов Д.* Окремі питання доказування в ЦПК України // Право України. — 2007. — № 5. — С. 139–143.
16. *Тертишніков Р.* Доказування в цивільному і адміністративному судочинстві та його мета // Вісник Академії правових наук України. — 2008. — № 2 (53). — С. 136–140.
17. *Цюра Т.* Принципи і сучасні проблеми процесу доказування // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 6. — С. 34–37.

Коструба А. В. Процесуальні засоби встановлення правоприпиняючих юридичних фактів

Анотація. Проаналізовано особливості доказування як засобу встановлення правоприпиняючих юридичних фактів у процесуальних правовідносинах, визначено способи фіксації результатів такого встановлення та їх значення для механізму правового регулювання майнових відносин.

Ключові слова: юридичний факт, правоприпинення, встановлення, правовідносини.

Коструба А. В. Процессуальные средства установления правопрекращающих юридических фактов

Аннотация. Проанализированы особенности доказывания как способа установления правопрекращающих юридических фактов в гражданских правоотношениях, определены способы фиксации результатов такого установления и их значения для механизма правового регулирования имущественных отношений.

Ключевые слова: юридический факт, прекращение, установление, правоотношения.

Kostruba A. V. Procedural Means of the Determination of Right-Deprivation Legal Facts

Annotation. The features of the substantiation as a method of determination right-deprivation legal facts in legal civil relations are analyzed, the means of fixation of the results of such determination and its importance for the mechanism of legal regulation of property relations are determined.

Key words: legal fact, right-deprivation, determination, legal relations.